

Αρτα. Παρηγορήτσιο. Τηρήθηκαν τα προσχήματα.

«Αρχαία» και «Πολίτης»

Το κείμενο που ακολουθεί είναι η ανακοίνωση του υπογράφοντος στο επιστημονικό τριήμερο που διοργάνωσε το Ελληνικό τμήμα του ΙCOMOS και ο Δήμος Αρταίων στην Άρτα, από 11-13 Μαΐου 1990, με θέμα «Νέες πόλεις πάνω σε παλιές. Το παράδειγμα της Άρτας». Εδώ παρουσιάζεται με ελάχιστες προσθήκες και με τις αναγκαίες παραπομπές. Ο τίτλος που αναγράφεται στην αφίσα αυτής της συνάντησης –«Νέες πόλεις πάνω σε παλιές - το παράδειγμα της Άρτας»– παραπέμπει άμεσα στα δύο σκέλη του θέματος στο οποίο θα αναφερθώ. Γιατί ο πολίτης συνδέεται άμεσα με τις «νέες πόλεις» του τίτλου, ενώ τα «αρχαία» είναι σαφές ότι συνδέονται με τις «παλιές πόλεις». Το παράδειγμα της Άρτας προσφέρει άφθονο υλικό για να εξετάσουμε αυτήν ακριβώς τη σχέση. Πριν όμως από αυτή τη διερεύνηση, και όχι μόνο για λόγους μεθοδολογίας αλλά αυστηρώς ουσιαστικούς, είμαστε υποχρεωμένοι να διευκρινίσουμε τι εννοούμε με τη χρησιμοποιούμενη συγκεκριμένη ορολογία. Ποιες είναι, τελικά, οι «παλιές πόλεις», οι «νέες», τα «αρχαία», ακόμα και ο «πολίτης», που συνδέονται με μια, ούτως ή άλλως, διαλεκτική σχέση;

Δημήτριος Κωνσταντίος

Αρχιτέκτονας

Τα «αρχαία»

Ας αρχίσουμε από το πρώτο. «Παλιά πόλη» δεν μπορεί παρά να είναι ένα οικιστικό σύνολο¹, όπου ολοκληρωτο το «αστικό δίκτυο» παραπέμπει άμεσα στην έννοια του «κατοικίας»². Η παλιά πόλη είναι ταυτόχρονα το αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδρομής ιδιαίτερα δυναμικής, αφού κάθε στιγμή το παρόν γίνεται παρελθόν και επηρεάζει το μέλλον. Είναι μια πορεία από την προϊστορία μέχρι σήμερα, που διασώζει ή συντηρεί «μνημεία» κάθε είδους. Από τη μία πλευρά είναι οι ορατές μνημεία, τα «μνημεία» κάθε εποχής. Από την άλλη, αυτό το σύνολο παραμένει «...ένα είδος υποσυστήματος μέσα στο συνολικό φιλοσοφικοπολιτικό σύστημα, μαζί με το σύστημα των αναγκών, των δικαιωμάτων και των καθηκόντων, της οικογένειας και των επαγγελματιών, της τέχνης και της αισθητικής κλπ.»³. Αν λοιπόν «...η πόλις είναι οι άνθρωποι»⁴, μας ενδιαφέρει η πορεία από το «κατοικίας» στο «habitat». Μας ενδιαφέρει και η έννοια του «κόσμου» και η έννοια του «monde». Μας ενδιαφέρει η τέχνη του «οικοδομείν»⁵, αλλά και ο χώρος, είτε ρυθμιζόμενος «κατ' αρμονίαν»⁶ είτε ως locus, ακόμα και ως ager⁷. Γιατί κτίσμα και χώρος μέσα στο ιστορικό γίνονται μεταμορφώνονται σε πολιτισμικό προϊόν. Και αυτή η σχέση φυσικού και δομημένου χώρου έχει μεταμορφωθεί σε πολιτισμικό περιβάλλον⁸. Ίδου λοιπόν πώς διαπλέκται η «παλιά πόλη» με τη «νέα πόλη». «Αρχαία» είναι, ουσιαστικά, το πολιτισμικό περιβάλλον, που πρέπει να μας αφορά ως έννοια καθολική με καθοριστικό το ρόλο του ανθρώπου. Όμως τόσο ακριβώς είναι το πρώτο σκέλος του προβληματισμού μας. Ο διασμός του πολιτισμικού περιβάλλοντος και οι συνέπειές του στη σύγχρονη πόλη. Αν «η πόλη είναι από μόνη της θεματοφύλακας της ιστορίας»⁹, τότε ήδη αυτή η ιστορία έχει διαρραγεί και οφείλουμε να την ανασυνθέσουμε. Ανασύνθεση της ιστορίας σημαίνει ανασύνθεση της πόλης ως ιστορικής ενότητας και όχι ως στρωματογραφικού αποτελέσματος.

Νά γιατί, τελικά, δεν πιστεύω ότι μπορούν να υπάρχουν «νέες πόλεις» που επικάθονται επάνω στις «παλιές».

Τα όποια λοιπόν προβλήματα υπάρχουν είναι προβλήματα που είναι σύμφυτα με τις «ιστορικές πόλεις»¹⁰. Όχι όμως και αναπόφευκτα, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Ο «Πολίτης»

Φθάνουμε έτσι φυσιολογικά να εξετάσουμε την έννοια και το ρόλο του «πολίτη» σ' αυτή τη διαδικασία. Είναι δύσκολο πάντως να τον φανταστούμε ως «αστό» κάτοικο του Άστεως, υποκείμενο του Λόγου. Είναι περισσότερο υποκείμενο «κατανάληψης», θύτης και θύμα συγχρόνως μιας αντιφατικής κοινωνικής πραγματικότητας¹¹. Η εμπορευματοποίηση της κατοικίας, με την ταυτόχρονη έλλειψη παιδείας και ενημέρωσης αλλά και με ένα σύγχρονο κράτος που κινείται συστηματικά στις κατευθύνσεις ενός «γραφειοκρατικού ορθολογισμού», ωθούν τον πολίτη στην εχθρική αντιμετώπιση του «αρχαίου». Ωστόσο, αν «η κρατική εξουσία και τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα δεν μπορούν να συλλάβουν παρά μία και μόνη στρατηγική: να εξευτελίσουν, να υποβαθμίσουν, να καταστρέψουν την κοινωμία πόλης», δεν παύουν οι κοινωνικές σχέσεις να αντιστέκονται. Οι χώροι και τα μνημεία χρησιμοποιούνται. «Η χρήση τους ξεφεύγει από τις απαιτήσεις της ανταλλαγής» (H. Lefebvre). Όχι πάντα. Όμως αρκετές φορές. Σ' αυτό λοιπόν το αντιφατικό «παχνίδι» της ζωής έχει λόγο ο ευαισθητοποιημένος πολίτης. Όμως η ευαισθητοποίησή του απέναντι στην ιστορική μνήμη είναι σύνθετη διαδικασία, που απαιτεί βούληση και συμμετοχή όλων των φορέων μιας κοινωνίας. Αρχίζει από το σχολείο με ενημέρωση των διδασκόντων και συνεχίζεται στα παιδιά με εκπαιδευτικά προγράμματα¹², επισκέψεις, διαλέξεις κ.ά. Επειδή όμως ο νόμος της αγοράς δεν αφήνουν περιθώρια στις ευαισθησίες, πρέπει η ίδια η κοινωνία να διεκδικεί καθημερινά το δικαίωμα

στη μνήμη. Οι θεωρίες διαφόρων ειδικών και κλαδικών συλλόγων για την προστασία των μνημείων να μη φυλλορροούν μπροστά σε μια «αντιπαροχή». Η Εκκλησία να πάψει να καταστρέφει τα «παλιά» εκκλησιαστικά μνημεία, για να κατασκευάσει στη θέση τους τεράστια και ακαλαίσθητα κτήρια «βυζαντινού στυλ». Η Τοπική Αυτοδιοίκηση να πάψει να ισοπεδώνει τα μνημεία της πόλης, θυσία στον Μολώχ της «ανάπτυξης». Για μια νέα σχέση πολιτισμικού περιβάλλοντος και κοινωνίας, η τελευταία οφείλει να αναλάβει τις ευθύνες της. Δεν είναι δυνατόν πάντα, και ούτε πρέπει, να απαιτεί τα πάντα από το Κράτος. Οι ποικιλώνυμοι φορείς της (σύλλογοι, εταιρείες, κόμματα, ιδρύματα, η Εκκλησία, η Τοπ. Αυτοδιοίκηση κ.ά.) ως αναλάβουν κάποτε το δικό τους μερτικό στην ευθύνη διατήρησης και προστασίας της πολιτισμικής τους κληρονομιάς. Ο V. Hugo σημειώνει: «...Τα μεγάλα έργα της αρχιτεκτονικής είναι κυρίως έργα κοινωνικά παρά ατομικά. Είναι πιο πολύ γέννημα ενός λαού που μοχθεί, παρά προϊόν ευφυών ανθρώπων, είναι το κατακάθι που αφήνει το έθνος, η επιφάνεια που σχηματίζουν οι αιώνες, αυτό που μένει από τις συνεχείς εξεμίσεις της ανθρώπινης κοινωνίας...»¹³. Όχι βέβαια αντικαθιστώντας τους ειδικούς, όπως επεδίωξε, αρκετές φορές, ένας χυδαίος λαϊκισμός. Όμως μπορεί κάλλιστα στη μονόπλευρη «τουριστικοποίηση» των μνημείων να επιδιώξει την ενταξή τους στη σύγχρονη ζωή. Στη «μουσείοποίηση» των αντικειμένων της τέχνης και του πολιτισμού να αντιτάξει την παιδευτική τους λειτουργία. Στον «εργολαβισμό» να αντιπαρθεθεί την έρευνα και τις ολοκληρωμένες μελέτες. Αντί της «αυθεντίας» του ειδικού, να απαιτήσει τη διεπιστημονική συνεργασία. Στις γραφειοκρατικές δομές, το συγκεντρωτισμό και την καθυστέρηση να απαντήσει με την αποκέντρωση, στις συμμετοχικές διαδικασίες και τη σύγχρονη τεχνολογία. Τέλος, στο αυταρχικό «εδώ και τώρα» να αντιπροτείνει τον δημοκρατικό σχεδιασμό του αύριο.

Άρτα. Τα αποτελέσματα της αντιπαροχής.

Άρτα. Ατυχής συνύπαρξη.

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση

Μέσα λοιπόν σε μια συνεχή και συστηματική αφύπνιση της κοινωνίας ως προς την προστασία του πολιτισμικού περιβάλλοντος εντάσσεται και η ενεργοποίηση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης¹⁴. Γιατί αποτελεί θεωρητικά τον ισχυρότερο κοινωνικό πόλο απέναντι στον κυρίαρχο κρατισμό, χωρίς βέβαια να υπάρχουν ψευδαισθήσεις¹⁵ ούτε ως προς τις επιθυμίες ούτε ως προς τις δυνατότητες. Έχω ήδη αναφέρει τη στρεβλή σχέση Αυτοδιοίκησης και πολιτισμικού περιβάλλοντος. Είναι και δική της ευθύνη η καταστροφή των πόλεων και η μεταμόρφωσή τους σε τοπία χωρίς ιστορική αναφορά και μνήμη. Είναι και δική της ευθύνη η αναγόρευση του «εργολαβισμού» ως της πεμπτούσιας της ανάπτυξης. Είναι και δική της ευθύνη η κυριαρχία ενός φτηνού λαϊκισμού και νεοπλουτισμού απέναντι στα μνημεία. Δεν εννοώ ένα τέτοιο μοντέλο και ούτε ελπίζω σ' αυτό, αλλά σε ένα σύστημα αποκέντρωσης και πραγματικής αυτοδιοίκησης, με ενεργό το ρόλο των πολιτών, των κινημάτων και των πρωτοβουλιών. Σ' αυτή την προοπτική, δεν είναι δυνατόν τα αποκείμενα, που βιώνουν το

πολιτισμικό περιβάλλον, να θγαίνουν έξω με αυθαίρετες αφαιρέσεις. Τότε η σχέση πολίτη και περιβάλλοντος είναι λειψή, εγκεφαλική, μονόπλευρη. Ψυχρός σχεδιασμός γραφείου. Ο πολίτης οφείλει να συμμετέχει στον σχεδιασμό της προστασίας, αφού υποτίθεται ότι για τον ίδιο γίνεται αυτή η διαδικασία. Ο πολίτης όμως, ως άτομο, μόνο την προσωπική του ευαισθησία μπορεί να εκδηλώσει, που και αυτή σχετίζεται με την ενημέρωση ή τις γνώσεις του. Μόνο ο πιο κοντινός του θεσμός, που είναι η Τοπική Αυτοδιοίκηση, μπορεί και πρέπει να παρέμβει στο σχεδιασμό¹⁶ και να φέρει τους πολίτες σε επαφή με το ίδιο το αντικείμενο. Θα είναι σχέση διαλεκτική, με συγκρούσεις, αφού η αυθεντία των ειδικών θα συγκρούεται με την έλλειψη πληροφόρησης, τα καθημερινά προβλήματα ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής, τις νεοπλουτιστικές αντιλήψεις, τον πρόωρο ενθουσιασμό ή τον έρποντα λαϊκισμό. Είναι όμως μια πορεία αναπότρεπτη, αν θέλουμε να ξεφύγουμε κάποτε από το επίπεδο του κλεφτοπόλεμου, της άγνοιας και της μαζικής αδιαφορίας. Ανοίγει έτσι ένας δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ Τοπικής Αυτοδιοίκησης και

Κράτους. Μέσα από την κοινή χρηματοδότηση έργων, την υλική και έμπυχη προσφορά, τη σύνταξη ενημερωτικών φυλλαδίων, τις κοινές συσκέψεις, τις διαλέξεις, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και δεκάδες άλλες ενέργειες, η κοινωνία δεν αντικαθίστα το έργο των ειδικών αλλά συμμετέχει¹⁷.

Το Κράτος

Μια τέτοια προοπτική θα υποχρεώσει και το κράτος τουλάχιστον να εκσυγχρονιστεί. Να θεσμοθετήσει τον Ενιαίο Φορέα Προστασίας και να υλοποιήσει τον επιτελικό σχεδιασμό σε εθνική κλίμακα. Να αποκεντρώσει ουσιαστικά τις μονάδες του με πλήρη κάλυψη σε επιστημονικό και εργατικό δυναμικό και υλικοτεχνική υποδομή. Να θεσμοθετήσει την έρευνα και να εκσυγχρονιστεί τη νομοθεσία. Να αλλάξει σταδιακά τον χαρακτήρα των Μουσείων και να προετοιμαστεί για την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση του 1992, που θα είναι μια σκληρή και διαφορετική πραγματικότητα για τα πολιτισμικά προϊόντα. Να καταργήσει την αστυνομική αντίληψη της προστασίας και να επέμβει θετικά ελαφρύνοντας οικονομικά τους πολίτες.

Αρτα. Πυλώνες Αγ. Θεόδωρος. Το νέο κτίσμα και το παλιό: διασαρμονία.

Ο στόχος

Με όσα αναφέρθηκαν ως τώρα έγινε, πιστεύω, αντιληπτό ποιο είναι το πρόβλημα που επιζητεί λύση. Όχι μόνο η προστασία ενός «αρχαίου» ή «μνημείου» από την καταστροφή αλλά η ένταξη στη ζωή της σύγχρονης πόλης κάθε ιστορικής μνήμης που σηματοδοτεί το πολιτισμικό της περιβάλλον, αφού ακριβώς σ' αυτή την ιστορική πορεία οφείλει την ύπαρξή της. Ο «διάλογος» λοιπόν με την ιστορική μνήμη πρέπει να είναι συνεχής, χωρίς αυθαίρετες επιλογές που τη διαστρεβλώνουν και την παραχαράσσουν. Αυτός ο «διάλογος» είναι δουλειά και του Κράτους και της Κοινωνίας. Τότε θα έχει νόημα η προβολή των μνημείων, η εισαγωγή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία¹⁸, ο πολιτιστικός τουρισμός¹⁹ και τόσα άλλα.

Η Άρτα

Το παράδειγμα της Άρτας θεωρείται κλασικό ως προς τα προβλήματα που έθεσα προηγουμένως. Η λέξη «αρχαία» θεωρείται φτωχή για να περιγράψει ένα πολιτισμικό περιβάλλον, σημαντικό μεν αλλά διαζόμενο κατ'εξακολούθηση. Η αρχαία Αμ-

βρακία, η βυζαντινή Άρτα και η Άρτα της Τουρκοκρατίας είναι «χρονόσημα» και «τοπόσημα» μαζί μιας ιστορικής διαδρομής που κατέληξε στη σύγχρονη πόλη. Η τελευταία όμως αφανίζει συστηματικά όλες τις προηγούμενες φάσεις. Τα λαϊκά σπίτια και τα αρχοντικά της εξαφανίστηκαν. Μετά την κατεδάφιση και του αρχοντικού Θάνου έμεινε μόνο το αρχοντικό Ζορμπά να θυμίζει τις γειτονιές και τα σπίτια που περιγράφει ο Ορλάνδος²⁰. Η βυζαντινή Άρτα καταστράφηκε από κρατική αδυναμία. Μας μένουν μόνο λίγα εκκλησιαστικά μνημεία, σύμβολα μιας πόλης-πρωτεύουσας, του λεγόμενου «Δεσποτάτου της Ηπείρου», λίγα αρχαιολογικά ευρήματα και οι παραπομπές στα αρχαιολογικά περιοδικά²¹. Η αρχαία Αμβρακία²² μας αποκαλύπτει αρκετά, μα πολύ περισσότερα καταστρέφονται ή καταχώνονται.

Ας δούμε όμως πώς αντιμετωπίστηκε τούτος ο ιστορικός πλούτος από τους ενδιαφερόμενους. Οι πολίτες, χωρίς ενμίσθηση και βοήθεια, μπροστά στην αγωνία για κατοικία, και άλλες φορές για εύκολο πλουτισμό, θεωρούσαν κατάρτα κάθε πέτρα που θύμιζε «αρχαίο». Έως τη δεκαετία του '70 είχε

ήδη αφανιστεί το μεγαλύτερο μέρος του παραδοσιακού ιστού της Άρτας και πληθώρα σπιτιών, που διατηρούσαν πολλά στοιχεία της ιστορικής της πορείας. Η Τοπ. Αυτοδιοίκηση ενδιαφερόταν μόνο για τη διάνοιξη δρόμων. Η εκκλησία για την ανέγερση νέων ναών «βυζαντινού στυλ» και ο σύλλογος μηχανικών πελαγοδρομούσε μεταξύ της συντήρησης των αρχαίων, της αντιπαροχής και της αγωνίας να μη μειωθούν οι συντελεστές δόμησης. Και το Κράτος; Και η συνταγματική υποχρέωση, ότι η προστασία του πολιτισμικού περιβάλλοντος είναι υποχρέωσή του; Δεν απείχε, αλλά έκανε κάτι χειρότερο. Με ελάχιστο προσωπικό και χρηματοδότηση έδενε τους πολίτες και τα «αρχαία» με τα πανίσχυρα δεσμά της γραφειοκρατίας, με αποτέλεσμα στο τέλος να έχουν χάσει και οι δύο. Ας μην πιστέψει βέβαια κανείς ότι δεν έγιναν εργασίες στην Άρτα. Και ανασκαφές έγιναν, και στερεώσεις, και διαμορφώσεις. Γνωρίζουμε σήμερα πολύ περισσότερα από πριν για την ιστορική πορεία της Άρτας. Μόνο που χάσαμε τα περισσότερα «τοπόσημα»²³, δηλαδή τα μνημεία, είτε ιστάς είναι ακόμα είτε κτίσματα. Όσα σώθηκαν δεν ζουν ακόμα με την πό-

λη. Τουτό είναι το ζητούμενο. Όσο υπάρχουν άνθρωποι και ανάγκες ο επώδυνος διάλογος με την ιστορική μνήμη θα είναι συνεχής. Εκείνο που θα πρέπει να φροντίσουμε είναι να μην είναι αρνητικός. Αυτό όμως ασ μην το απαιτούμε μόνο από τους κρατούντες. Είναι ευθύνη όλων μας.

Σημειώσεις

1. Ο Γκράντιν. «Η προστασία των ιστορικών μνημάτων και η ελληνική πρακτική: η περίπτωση των Ιωαννίνων». Ηπειρ. Χρονικά 26 (1984), 163-181. Επεμβάσεις σε αρχιτεκτονικά μνημεία και παραδοσιακά οικιστικά σύνολα, Ανακοινώσεις, Εράκλειο 1988, σποραδικά. Για την έννοια του «μνημείου» βλ. σχ.: Έργο και λειτουργία μιας Υπηρεσίας για την προστασία των μνημείων σήμερα. Πρακτικά έκτακτου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων, Αθήνα 1987, 21-94.
2. Ο Η. Lefebvre αναφέρει: «Κατοική, σημαίνει συμμετέχει σε μια κοινωνική ζωή, σε μια κοινότητα, χωριό ή πόλη». Η. Lefebvre, Δικαίωμα στην Πόλη, Αθήνα 1977, 30. Πρβλ. Γ. Μ. Σαργιάννη, Εισαγωγή στην ιστορία και θεωρία της πόλης, Αθήνα 1987, με βιβλιογραφία.
3. Η. Lefebvre, ό.π., 49.
4. Α. Μόσχου, Για μια αρχαιολογία του ανθρώπου, Αντί, περ. Β', τεύχος 444, 10.8.90, 57. Επιπλέον: Της ίδιας, Χέρια πάνω από την πόλη, Αντί, περ. Β', τεύχος 440, 15.6.90, 61. Της ίδιας, Για μια αρχαιολογία του ανθρώπου, Αντί, περ. Β', τεύχος 441, 29.6.90, 58. Της ίδιας, Για μια αρχαιολογία του ανθρώπου, Αντί, περ. Β', τ. 443, 28.7.90, 58-62.
5. Paul Valéry, Ευπαλίνον ή ο Αρχιτέκτων, εκδ. Άγρα, 1988, passim
6. Δ. Πικιώνη, Κείμενα, Αθήνα 1985, 181.
7. F. Braudel - M. Aumard - F. Coureille, Η Μεσόγειος. Ο χώρος και η Ιστορία, Αθήνα 1990, 176-7. Για τη φιλοσοφική έννοια του χώρου και την πολιτική στο χώρο βλ. Η. Lefebvre, ό.π., 179 εξ. Το locus κατά τον Α. Rossi είναι «... η μοναδική και οικογενειακή οχέση που υπάρχει ανάμεσα σ' ένα συγκεκριμένο τόπο και στις κατασκευές που υπάρχουν σ' αυτόν τον τόπο». Α. Rossi, Η αρχιτεκτονική της πόλης, Θεσ/νίκη 1987, 145. Πρβλ. Αίλιαν Καραλή, Περιβαλλοντική Αρχαιολογία, περιοδ. «Αρχαιολογία», τεύχ. 38, Μάρτιος 1991, 84-86.
8. Α. Μόσχου, Τα ελγίνεια και τα γιγανθία, Αντί, τεύχος 293, 52 εξ. Πρβλ. Δ. Κωνσταντίνου, Τα Μουσεία, ο αρχαιολογικός χώρος και τα εμρήματα, περ. Πολίτης, τεύχ. 95, Οκτώβριος 1988, 22 εξ. Ph. Opher - I. Sammuels, Usages nouveaux pour de vieilles pierres, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1981, B. Goodey, Vers une culture participative dans l'environnement construit, Conseil

de l'Europe, Strasbourg 1981.

9. A. Rossi, ό.π., 186.

10. ICOMOS Διεθνής χάρτα για την προστασία των ιστορικών πόλεων, Αθήνα 1990. Στο εισαγωγικό του κείμενο ο Μ. Parent, πρόεδρος του ICOMOS, αναφέρει: «Σε κάθε περίπτωση η πόλη αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο, ένα ιδιαίτερο δημιουργήμα της ανθρώπινης ιστορίας, που συνέχεια εξελίσσεται μαζί με την ανθρωπότητα και αποτελεί την πλουσιότερη και πιο μεστή πατροπαράδοτη έκφραση των ανθρώπινων θεσμών».

11. Ο Η. Lefebvre, ό.π., 28, επισημείνει ιδιαίτερα το ρόλο του γραφειοκρατικού ορθολογισμού του κράτους και της βιομηχανικής οργάνωσης.

12. Δ. Κωνσταντίνου, «Η υπέρβαση της πραγματικότητας», εφημ. Εποχή, 21.5.89. Του ίδιου, Γνωριμία με την Ακρόπολη, εφημ. Εποχή, 10.12.89.

13. Παραπέμνω από τον Α. Rossi, ό.π., 319.

14. Δ. Κωνσταντίνου, Η λαϊκή συμμετοχή στη διαδικασία προστασίας και ανάδειξης των μνημείων. εφ. Αυγή, 24.2.85. Του ίδιου, Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και η πρόκληση των μνημείων, Αυγή, 11.10.86. Του ίδιου, Περί αρχαιολογικών συνδρόμων, περ. Αντί, περ. Β', τεύχος 368, 25.3.88, 54 εξ.

15. Στην πράξη, σήμερα, η Τοπική Αυτοδιοίκηση είναι ουσιαστικά τμήμα της κεντρικής εξουσίας, από την οποία εκλιπαρεί πόρους και αρμοδιότητες. Ένας τμηματάρχης της Νομαρχίας πολύ εύκολα καταργεί τις αποφάσεις ενός Δήμαρχου.

16. Όπως όλα τα πράγματα που αντιγράφονται άκριτα από την Ευρώπη, μεταφέρθηκε και ισχύει ο θεσμός των προγραμματικών συμβάσεων μεταξύ Κράτους, διαφόρων φορέων και Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Ένας θεσμός, που θα μπορούσε πολλά να προσφέρει, υπονομεύθηκε εξ αρχής, αφού έγινε μοχλός κομματικών επιδοτήσεων, προσλήψεων κ.ά. Θεωρήθηκε φάρμακο που θα θεραπεύσει τις γραφειοκρατικές αγκυλώσεις του κράτους. Τα αποτελέσματα είναι λίγα στο πεδίο της προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς. Δίπλα σε λίγα βεβαίως δείγματα συνενεργασίας Τ.Α. και κράτους συσφουερώνονται οι αρνητικές εμπειρίες μιας εξετασίας Σε καθαρά αναστηλατικά έργα ή ανασκαφές γνωμοδοτούσους άσχετοι δημαρχοί, ενώ στα πραγματικά προβλήματα ενός ιστορικού κέντρου, στο κυκλοφοριακό πρόβλημα, στα δίκτυα υποδομής και σε πολλά άλλα αποφασίζουν το ίδιο άσχετοι αρχαιολόγοι. Δημοτικές αρχαιολογικές υπηρεσίες αναδύονται και το κράτος πλεγμαμένο ετοιμάζεται να κάνει τη μόνη κίνηση που ξέρει. Πονάει κεφάλι, κόβει κεφάλι.

17. Η συμμετοχή της κοινωνίας στο σχεδιασμό της προστασίας δεν πρέπει βέβαια να εξαντλείται στην Τ.Α. Όλοι οι φορείς θα πρέπει να επιδιώξουν συ-

νενεργασία με τις κρατικές υπηρεσίες. Θα ήθελα όμως να αναφερθώ στην απειστική φτώχεια των κομματικών προγραμμάτων ως προς την πολιτισμική κληρονομία. Ο αυτοεξοχισμός των ενεργειών τους, όταν γίνουν κυβέρνηση ή αποκτήσουν τη δημοτική έξουσία, βασίζεται σ' αυτήν ακριβώς την έλλειψη. Ακόμα και όταν αρθρώσουν μια κουβέντα, αυτή θα είναι η πομπώδης πομφολύγα ή τριτημηνιαία κοινοτοπία. Για την ευρωπαϊκή εμπειρία ως προς τις συμμετοχικές διαδικασίες και την έννοια της πολιτιστικής δημοκρατίας, βλ.: Κική Κλαυδιόπουλου, Η Ευρωπαϊκή πολιτιστική πολιτική σήμερα, περιοδικό Πολιτεία, τεύχ. 11, 60-66.

18. Εδώ αξίζει να επισημανθεί η έλλειψη στα εκπαιδευτικά προγράμματα των αρχαιολογικών και αρχιτεκτονικών Τμημάτων των Πανεπιστημίων και Πολυτεχνείων της έννοιας του μνημείου, των προβλημάτων προστασίας και ένταξής του στη σύγχρονη ζωή. Η ιστορική πόλη είναι έννοια άγνωστη και τα μνημεία άγοντα και φέρονται ως αθώματα ενός παρωχημένου αισθησιολύ. Αναγορεύονται σε αντιθέματα «τέχνης» και μόνο και αναζητείται εναντίον τους η αισθητικό κάλλος, ενώ ταυτοχρόνια υποτιμάται η αξία τους ως μαρτυρία πολιτισμού.

19. Β. Π. Μέγα, Τουρισμός και αδειοποίηση αρχαιολογικών πόρων. Η περίπτωση της Σάμου, Τεχν. Χρον. Α, 1990, τόμ. 10, τεύχ. 3, 203-225.

20. ABME, Β, 1936.

21. Για τη βυζαντινή Άρτα υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία, απομασσαστική και διάσπαρτη. Εκτός από τον Β' τόμο του ABME, δλ. πρόχειρα: Κ. Τσουρή, Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος των υποτροβαντινών μνημείων της ΒΔ Ελλάδος, Καβάλα 1988, σποραδικά. Δ. Κωνσταντίνου, Βυζαντινή Άρτα, εφημ. Εποχή, 17.11.1989.

22. Παρ. Καρατέγη, Η αρχαιολογική έρευνα στην Άρτα, Πρακτικά επιστημονικού τριήμερου ICOMOS, Άρτα 11-13 Μαΐου 1990 (υπό δημοσίευση).

23. Ο όρος πράξη προέρχεται από τον καθηγητή Ζήβα στο ίδιο επιστημονικό τριήμερο. Τον χρησιμοποιώ και εγώ, επειδή ανταποκρίνεται ακριβώς και σε αυτή τη διάσταση της έννοιας του μνημείου.

Citizen and Antiquities

D. Konstadios

In this article Arta has been chosen as an example to illustrate the relation of the new towns with their old predecessors and to make obvious that as long as people and necessities of life exist the painful dialogue with the historic memory will continue. What we have to do as responsible citizens is to try and affect positively this vital and crucial for our cultural future procedure.